

Matko Matija Marušić

Filozofski fakultet Sveučilišta J. J. Strossmayera
Lorenza Jäger 9
HR - 31000 Osijek

Izvorni znanstveni rad / Original scientific paper
Primljen / Received: 15. 2. 2021.
Prihvaćen / Accepted: 13. 9. 2021.
UDK / UDC: 726:27-523.42(497.5Osor)"15"
DOI: 10.15291/aa.3568

O unutrašnjosti katedrale Sv. Nikole u Osoru tijekom 16. stoljeća

The Interior of the St Nicholas
Cathedral in Osor during the
16th Century

SAŽETAK

Na temelju popisa dobara Osorske biskupije i izvještaja poslijetridentskih vizitacija, u tekstu se raspravlja o katedrali Sv. Nikole u Osoru, istaknutom spomeniku renesansnog graditeljstva čija unutrašnjost nije bila predmetom cjelovitog istraživanja. U radu se stoga iznose neobjavljeni podatci o stupnju opremljenosti crkve od posvećenja 1498. godine do početka 17. stoljeća te se rekonstruira položaj oltara u lađama prostrane trobrodne bazilike. Podatci o uređenju katedrale otkrivaju pojačani intenzitet opremanja tijekom prvih desetljeća 16. stoljeća, no taj će početni zanos slabjeti usporedno sa sve većim odumiranjem grada. U drugoj polovici stoljeća, međutim, dolazi do prenošenja tijela lokalnog patrona, sv. Gaudencija, iz njemu posvećene crkve na središnji oltar katedrale, čime je potvrđen primat katedrale Sv. Nikole u Osorskoj biskupiji, zbog povijesnih i društvenih okolnosti de facto predan kolegijalnoj crkvi u Cresu. Raspravlja se, zaključno, o krstionici, sakristiji i stanju crkvene unutrašnjosti tijekom 16. stoljeća, te se upućuje na nekoliko faza kasnijih obnova kojima treba posvetiti pozornost u budućim istraživanjima.

Ključne riječi: katedrala, Osor, oltari, kapele, naručitelji, renesansa, oltarne slike, 16. stoljeće

ABSTRACT

The St Nicholas Cathedral in Osor is a prominent monument of Renaissance architecture in the Eastern Adriatic, that has thus far been discussed in terms of its architecture and late-quattrocento sculptural decoration. This paper examines the cathedral's interior from the consecration in 1498 to the beginning of the 17th century and reconstructs the position of altars in the naves of the spacious three-nave basilica. The presented reconstruction is based on the unpublished documents about the furnishing of the cathedral, namely *Libro delle Chiese di Ossevo* (1534) and reports of post-Tridentine visitations (1579, 1603). Data show that the furnishing of the Osor cathedral was particularly intense during the first decades of the 16th century, but the initial enthusiasm weakened in parallel with the decline of the city. In the second half of the century, however, the body of the local patron, St Gaudentius, was transferred from the church dedicated to him to the central altar of the cathedral, which prompted new impetus of commissions. Finally, the author focuses on the baptistery, the sacristy, and the condition of the church interior during the 16th century.

Keywords: Cathedral, Osor, altars, chapels, commissioners, Renaissance, altar paintings, 16th century

Renesansna katedrala u Osoru, trolisnog pročelja, prostrane unutrašnjosti i istančane klesane opreme, pripada kanonskim djelima jadranske graditeljske i kiparske baštine u osvitu novovjekovlja, no o njezinoj gradnji raspoložemo tek malobrojnim vijestima u petom svesku Farlatijeva „Svetog Ilirika” (1775.).¹ Unatoč potpunom nedostatku arhivskih izvora, okolnosti gradnje dobro su poznate: nakon razornog napada Đenovežana 1387. godine urbani areal Osora reduciran je na zapadni dio, a prvotna, ranokršćanska katedrala našla se izvan novog obrambenog poteza. Ipak, iako izvangradska, prva je katedrala nastavila obnašati svoju ulogu i u prvoj polovici 15. stoljeća, sve do šezdesetih godina 15. stoljeća, kada su, kako prenosi Farlati, postavljeni temelji nove trobrodne bazilike, konačno posvećene 1498. godine.² Njezino jednostavno i skladno, no monumentalno pročelje, zatvorilo je južni obod središnjeg trga (katedrala je iznimno orijentirana jug-sjever), na kojem su do tada već bile podignute biskupska palača i gradska loža/vijećnica.³

Međutim, prelazak kneza u Cres sredinom 15. stoljeća, kao i procvat tog novog otočkog središta,⁴ zapečatio je sudbinu Osora: stanovništvo se osipalo te je nekadašnji grad do 18. stoljeća transformiran u polunapuštenu i malarično naselje tek prividno urbanog karaktera, riječima Alberta Fortisa – *un cadavere della città*.⁵ Valja, u tom smislu, svakako ponoviti zaključak da će „ostati ne mala zagonetka da se odgovori na pitanje kakvi su to bili stvarni ekonomski potencijali da se gradi jedno takvo velebno renesansno zdanje, u vremenu kad je Osor kao grad počeo uvelike stagnirati”.⁶ Kako bilo, prostrana bazilika sred grada-mrtvacu sve do 1828. je godine nosila titulu katedralne crkve (premda su biskupi ondje rijetko boravili), te je bila vjersko središte cresko-lošinjskog arhipelaga, ali i uzor za sakralne gradnje.⁷ Doista, creska crkva Sv. Marije Snježne (uzdignuta na razinu kolegijalne 1478. godine, status potvrđen 1528.) emulirala je osorsku katedralu tlocrtnom dispozicijom i dekoracijom, baš kao i graditelji niza otočkih crkava koji su se ugledali na arhitektonske osobitosti prvostolnice.⁸ Prošlost katedrale u novom je vijeku također slojevita, no, izuzev pojedinačnih obrada poglavlja njezine glazbeno-liturgijske i heraldičke baštine, mahom neistražena.⁹

Ovaj prilog razmatra unutrašnjost katedrale Sv. Nikole od posvećenja do početka 17. stoljeća na temelju popisa dobara biskupije iz 1534. godine,¹⁰ te izvještaja apostolskih vizitatora Dalmacije, Agostina Valiera (3. – 8. lipnja 1579.)¹¹ i Michelea Priulija (2. – 5. srpnja 1603.).¹² Istraživanje opremljenosti brodova bazilike te patronatskih prava nad oltarima doprinosi stvaranju cjelovitije slike o Osoru u 16. stoljeću. Naime, sa svojih pet stotina duša, samo četiri patricijske obitelji¹³ – i monumentalnom katedralom – Osor ipak nije u potpunosti zamro, što potvrđuju i recentna istraživanja privatne i javne izgradnje u desetljećima oko 1500. godine.¹⁴ Budući da se ovdje ispituje sakralno zdanje čija je unutrašnjost bila prvorazredno mjesto isticanja komunalnih i vjerskih identiteta osorskih naručitelja i kaptola, u srži priloga leže dva pitanja: kako je osiromašeni i desetkovani grad opremao svoju (predimenzioniranu) katedralu; te kako su naručitelji (i poneki biskup) vodili skrb o tome da ne dođe do zapuštanja tog najvažnijeg sakralnog prostora Osora te (barem nominalno) njegove biskupije?

Katedrala od gradnje do bombardiranja 1944./1945. godine

Temelji katedrale postavljeni su za biskupovanja Antuna Palčića (1464. – 1474.), no gradnja je uznapredovala za njegova nasljednika, Marka Nigera (1474. – 1485.), kada je bazilika dovršena *usque ad fastigium*.¹⁵ Budući da su podatci koje prenosi Farlati jedini oslonac u uspostavljanju kronologije gradnje, važno je istaknuti da je ondje ispušten Ivan Robobelli. On je, nakon dužnosti u Osoru (1485. – prije 1491.), imenovan biskupom Feltrea, od 1494. je premješten u Zadar, gdje 1500. obnavlja

pročelje i krov Sv. Stošije, no o njegovu mogućem udjelu u dovršetku osorske katedrale nema podataka.¹⁶ Najranija cresko-lošinjska povjesnica završetak prvostolnice pripisuje Ivanu Justiju (1492. – 1509.) koji se, međutim, u Osoru pojavio pola desetljeća nakon njezina posvećenja.¹⁷ U svakom slučaju, podno skulpture Uskrslog Krista na vrhu zabatnog pročelja, pripisane mletačkom majstoru Giovanniju Buori, uklesana je godina 1497., na temelju čega je moguće pretpostaviti da je do tada bila dovršena gradnja i postavljeno pročelje.¹⁸

U travnju 1498. godine cresko je vijeće pozvalo biskupa da, kad već ne dolazi do svoje biskupije, imenuje pomoćnika,¹⁹ te je obred konsakracije 13. svibnja 1498. predvodio ninski biskup Juraj Divnić, u glavni oltar položivši relikvije sv. Inocenta pape te svetih Gaudencija i Kristofora. Vjernicima je također, prema običaju, dodijelio jednogodišnji oprost.²⁰ Novopodignuta se bazilika nazivala *giesia cathedral de S. Maria over S. Nicolo*:²¹ bila je, zapravo, posvećena Bogorodici, no preuzela je titular zaštitnika pomoraca što ga je nosila napuštena katedrala.²² Legitimacija kontinuiteta između stare i nove stolnice osigurana je i prenošenjem grobnice jedinog u Osoru pokopanog biskupa, Mihovila I., franjevca i inkvizitora s kraja 13. stoljeća.²³

Nekadašnja je katedrala ukidanjem biskupije 1828. godine svedena na rang župne crkve Uznesenja Marijina čiju unutrašnjost i danas krasi mramorni oltari iz 18. stoljeća.²⁴ Glavni je oltar postavljen 1739. godine, a relikvijar sv. Gaudencija datira iz sredine istog stoljeća;²⁵ ističu se, nadalje, oltar sv. Josipa s palom Nicole Grassija (oko 1729.) u zapadnom bočnom brodu (podignut legatom kanonika Josipa Milanese na

1.
Pročelje osorske katedrale,
kraj 15. stoljeća (foto: J. Kliska,
Fototeka Instituta za povijest
umjetnosti, D-019)

Front façade of the Osor Cathedral,
late 15th century

2.
Portal osorske katedrale, kraj
15. stoljeća (foto: M. Pelc,
Fototeka Instituta za povijest
umjetnosti, D-019)

Portal of the Osor Cathedral,
late 15th century

temelju čijih je prijepisa iz Biskupijskog arhiva sastavljena osorska sekvenca „Svetog Ilirika”,²⁶ te oltar Tijela Kristova sa svetojstvom u istočnoj bočnoj kapeli (početak 18. stoljeća).²⁷ Sačuvani su još oltari Navještenja s palom Palme Mlađeg, Duša od čistilišta (u zapadnoj bočnoj kapeli) te Bogorodice od Škapulara,²⁸ kao i slika Bogorodice od Ružarija, pripisana Baldassareu d’Anni, no bez pripadajućeg oltara.²⁹ Navedeni oltari i slike dio su još neistraženih kampanja opremanja katedrale što su uklonile ranije oltare o kojima je riječ u ovom radu.

Biskup Matej Karaman 1745. je godine hvalio arhitekturu prvostolnice (*structura spectabilis, dimensione ampla*) prebrojivši deset oltara i tijelo gradskog patrona na središnjemu.³⁰ Nedugo zatim, biskup Nikola Dinaričić (1746. – 1757.) pozvao je (neimenovane) milanske majstore „koji su u Veneciji obnovili i sjajnije crkve” da poprave krov i zidove, oslikaju strop, izrade vrata i postave orgulje.³¹ Sljedeći zahvati potječu s kraja 18. stoljeća kada svetište izvorno ravnog začelnog zida dobiva poligonalni završetak, štukaturne pilastre trijumfalnog luka, ali i rezbarene korske klupe s biskupskim tronom što će ubrzo postati tek uspomena na ugaslu biskupiju.³² Do bombardiranja u Drugom svjetskom ratu u crkvi se nalazilo osam bočnih oltara (postavljenih u osi arkatura): nakon razaranja krova i dijela pročelja ostalo ih je pet, a stradali su i drveni strop i orgulje.³³ Ukratko, današnja župna crkva, istovjetnog tlocrta i elevacije još od gradnje, predstavlja tek „blijedu sliku nekadašnjeg stanja (katedrale)”.³⁴

Svetište

Pravokutna *cappella maggiore*, izvorno nadsvođena križnim svodom, tri je stube uzdignuta od razine broda, niskom ogradom iz 18. stoljeća odvojena od tijela crkve.³⁵ Pri ispitivanju strukture bočnih zidova svetišta 1998. godine otkrivena su dva utora na suprotnim stranama kojima je bila učvršćena greda nekadašnje pregrade koja je odvajala kor i svetište od brodova crkve.³⁶ Začelnim zidom i danas dominira gotovo šest metara visoka oltarna slika Andree Vicentina, Bogorodica s Djetetom između sv. Nikole i Gaudencija. Djelo se, na temelju suda Grge Gamulina, datiralo u sedamdesete godine 16. stoljeća, no recentno je predloženo pomicanje datacije na 1614. godinu.³⁷ Godine 1575., kako prenosi Farlati, biskup Koriolan Garzadori prenio je drvenu škrinju sa svetčevim tijelom iz crkve Sv. Gaudencija na glavni oltar, čime je katedrala postala središtem tog lokalnog kulta.³⁸ Ipak, tu je translaciju vjerojatnije datirati nešto kasnije: 1579. godine nema spomena relikvija u katedrali,³⁹ što jest slučaj 1603. kada se Gaudencijevo tijelo nalazilo na središnjem oltaru. Uz ostatke svetčeva tijela zabilježeni su „brevijar s brojnim stihovima” i relikvijar ruke (danas u Zbirci sakralne umjetnosti).⁴⁰

Izveštaji obiju vizitacija, Valierove i Priulijeve, neovisno o tome spominju li svetčeve relikvije, navode oltarnu palu (kod Valiera *pala honorifica*) sa svetohraništem, svijećnjacima i ostalom potrebnom opremom.⁴¹ Ako je točna novopredložena datacija Vicentinove pale, tada ostaje otvoren problem vremena izrade i ikonografije te ranije oltarne slike koju spominje vizitacija iz 1579. godine. Potonje je pitanje važno i zbog titulara glavnog oltara zaštitniku pomoraca u čiju su čast na Kvarneru

3.
Nepoznati autor, *Veduta Osora* [APSORVS], 16. stoljeće (iz: *Otok Cres na starim kartama iz zbirke dr. Damira Kovača*, ur. J. Dunato /katalog izložbe, Creski muzej 2. srpnja –20. kolovoza 2017./, Cres, 2017., 61, kat. jed. 24)

Anonymous, *View of Osor* [APSORVS], 16th century

podignute brojne crkve, no posveta jedne katedrale (ili, u osorskom slučaju, barem njezina glavnog oltara) tom svetcu raritet je u regionalnim okvirima.⁴² Kako bilo, Andrea Vicentino ponovio je raspored svetaca s više od stotinu godina ranijeg pročelja crkve (zamijenivši Nikoli i Gaudenciju mjesta), no ostaje nerazjašnjeno je li i prvotna oltarna slika prikazivala sličnu ili istovjetnu kompoziciju.

Titulari, naručitelji i oprema bočnih oltara

Do 1534. godine u crkvi se nalazilo deset bočnih oltara: svetih Blaža, Antuna, Andrije, Tome, Frane, Ane, Ivana, Roka, Sebastijana te Svih svetih.⁴³ Prema Farlatiju, između 1517. i 1527. godine podignuti su sljedeći oltari: oltar Navještenja, Frane Draže, s grobnicom ovog važnog osorsko-creskog roda,⁴⁴ sv. Roka sa slikom Palme, „slavnog u onom vremenu”, te oltar Donata Petrisa, nepoznatog titulara.⁴⁵ Navedeni su naručitelji Draža i Petris i pokopani u katedrali, prvi 1523., a drugi 1563. godine.⁴⁶ Iako su navodi isusovačkog povjesničara uglavnom pouzdani, u ovom je slučaju došlo do konflacije podataka iz pisanih izvora i stanja u crkvi u 18. stoljeću. U 16. su stoljeću, naime, podignuta tri oltara obitelji Draža – sv. Blaža, sv. Antuna i Svih svetih – no ne i Navještenja.⁴⁷ Taj se oltar podiže početkom 17. stoljeća kad se naručuje Palmina pala odgovarajuće ikonografske teme, ispred koje je (u neutvrđenom, kasnijem trenutku) postavljena skulptura sv. Roka (izvorno na njemu posvećenom oltaru, o čemu vidi dalje).⁴⁸ Nadalje, Farlati piše o mramornim oltarima, što zasigurno jest bio slučaj u 18. stoljeću, no vjerojatnije je da su izvorni oltari bili drveni. Kako ovaj primjer zorno svjedoči, učeni isusovac stanje iz 18. stoljeća interpretira u svjetlu ranijih arhivskih podataka, zbog čega je uspostavljanjem kronologije opremanja katedrale potrebno korigirati njegove navode. Citirani primjer oltara Navještenja također potvrđuje da su oltari u 18. stoljeću opremani i ranijim djelima, što otežava rekonstrukciju unutrašnjosti prvostolnice i opreme njezinih najranijih oltara.⁴⁹

Krenimo od spomenutih oltara obitelji Draža. Kolan Draža je oporukom 1509. godine (preminuo 1513.) kaptolu ostavio dvije radionice u gradu, uz uvjet da kanonici opslužuju oltar sv. Antuna petkom i na dan tog franjevačkog svetca.⁵⁰ Kolanova želja nije ispunjena; godine 1534. oltar nije bio dotiran, već se o njemu skrbila njegova udovica, Klara Bocchina.⁵¹ Patronatsko pravo nad oltarom sv. Blaža imao je njihov sin Jakov.⁵² Njegov pak sin, Kolumelo, brinuo se o oltaru Svih svetih.⁵³ Riječ je o ključnim ličnostima ondašnjeg osorskog društva (uz Donata Petrisa kojeg, kako je navedeno, Farlati također ubraja u naručitelje najranijih oltara): Kolan je početkom stoljeća „za spas svoje duše” osnovao opservantski franjevački samostan u Nerezinama,⁵⁴ Ivan Draža (član obitelji koja je podignula prve oltare u stolnici) vodio je brigu o crkvi Sv. Marka,⁵⁵ a Donat Petris se kao skrbnik spomenutog Kolumela brinuo o jednoj od najstarijih osorskih crkava, Sv. Martina, ranosrednjovjekovnoj rotondi sa zvonikom pored benediktinskog samostana Sv. Petra.⁵⁶

Da tri oltara obitelji Draža spadaju među najranije podignute, potvrđuje i Valierov navod o „starim” i/ili „neodličnim” slikama što su ih krasile.⁵⁷ Općenito govoreći, „ostarjele” pale zabilježene su na čak šest od deset bočnih oltara katedrale u drugoj polovici 16. stoljeća, jedna je bila „nedolična” (*pala indecens*), dvije „dolične” (*pala satis decenter*), a jedna *pala viridi* („zelena pala”).⁵⁸ Termin *pala vetera* u izvještajima vizitacija uobičajeno se povezuje s gotičkim stvaralaštvom, slikarstvom na zlatnoj podlozi, arhaizirajućim kipovima („pala” može označavati i drvenu skulpturu), odnosno formama koje su do kasnih sedamdesetih izašle iz uporabe ili mode.⁵⁹ Budući da su oltari osorske prvostolnice bili opremani tek od početka 16. stoljeća, moguće je ili da su pale izrađene na način koji je do prve vizitacije postao staromodan, ili da su bile prenesene iz ranije katedrale (kao i spomenuta biskupska grobnica).⁶⁰ Obje su interpretacije intrigantne, ali nedokazive.

Među patronima oltarâ pronalazimo i druge osorske plemiće. O dvama se oltarima brinuo Matej Schia: oltar sv. Andrije nije bio propisno urešen zbog čega je naređeno njegovo uklanjanje,⁶¹ a oltar sv. Ane (o kojem se skrbio zajedno s tadašnjim požupom) bio je najcjelovitije opremljen. Na menzi se nalazila *pala cum aliquibus imaginibus* (poliptih), s parom pozlaćenih drvenih anđela, svijećnjacima i oltarnim ruhom.⁶² Ostale su oltare podignuli pučani. Oltar sv. Ivana naručio je Nikola Palijanić, ostavivši ga u nasljeđe sinu Andreju.⁶³ Oltar sv. Frane bio je pod patronatom Nikole de Bellona koji se, u skladu sa željama pokojnog djeda i oca, skrbio o svijećama i osiguravao sredstva za slavljenje misa.⁶⁴ Toma Brajković je podno orgulja podignuo oltar u čast svetcu-imenjaku, ostavivši ga u nasljeđe sinu Paškvalinu.⁶⁵ Konačno, patronatsko pravo nad oltarom sv. Jurja imala je obitelj Skuplić.⁶⁶

Dva oltara nisu bila obiteljska: oltarom sv. Sebastijana i Fabijana upravljali su požupi (prokurator),⁶⁷ a oltarom sv. Roka istoimena bratovština s požupom na čelu (no, sredinom 16. stoljeća bratovština je ugasla, a oltar je prešao u ruke kaptola).⁶⁸ Riječ je o oltarima na kojima su bili zazivani protukužni svetcu, sv. Fabijan i Sebastijan, čiji je kult bio raširen duž biskupije (bilo da su se častili odvojeno ili kao par). U creskoj kolegijalnoj crkvi stajao je tako oltar kaptola sa Svetim razgovorom Alvisa Vivarinija,⁶⁹ a sačuvane su i dvije drvene oltarne kompozicije Bogorodice s navedenim svetcima iz drugih otočkih crkava.⁷⁰ Osorskom je oltaru, premda ne znamo je li bio ukrašen istovjetnim kompozicijama (navodi se samo *pala decens*),⁷¹ dodijeljen privilegij pape Grgura XIII.⁷²

Na oltaru sv. Roka stajala je dosad neobjavljena drvena skulptura tog svetca. Rad se – u iščekivanju detaljnijih istraživanja – može datirati prije 1579. godine kada ga spominje izvještaj vizitacije, a na temelju likovnih osobitosti preciznije oko sredine stoljeća.⁷³ U vezi s pitanjem naručitelja kipa sv. Roka, i u nastavku na predloženi

4.
Unutrašnjost osorske
katedrale 1909. godine (izvor:
Fotografska zbirka Creskog
muzeja)

Interior of the Osor Cathedral
in 1909

5.
Sv. Roko, polikromirano drvo,
sredina 16. stoljeća (foto:
B. Španjol Pandelo)

St Rocco, polychrome wood,
mid-16th century

datacijski okvir, moguće je pretpostaviti da je skulptura naručena u vrijeme kada je brigu o oltaru od ranije bratovštine preuzeo kaptol.⁷⁴ Osim navedene skulpture, još jedna gotovo neobjavljena umjetnina moguće potječe s jednog od oltara prvostolnice. Riječ je o temperi na dasci, signiranoj i datiranoj (1570.), a koja prikazuje Bogorodicu s Djetetom, Jurja i Franu zdesna te Ivana Krstitelja i Katarinu slijeva.⁷⁵ Autor tog poliptiha arhaizirajuće kompozicije sa svetcima odvojenima drvorezbaranim okvirom je venecijanski mozaicist i slikar Arminio Zuccato. Kako je i kada slika dospjela u Osor, nije poznato, no lokalna tradicija navodi da je stajala u kapeli

6.
Sv. Roko, polikromirano drvo,
sredina 16. stoljeća (foto:
B. Španjol Pandelo)

St Rocco, polychrome wood,
mid-16th century

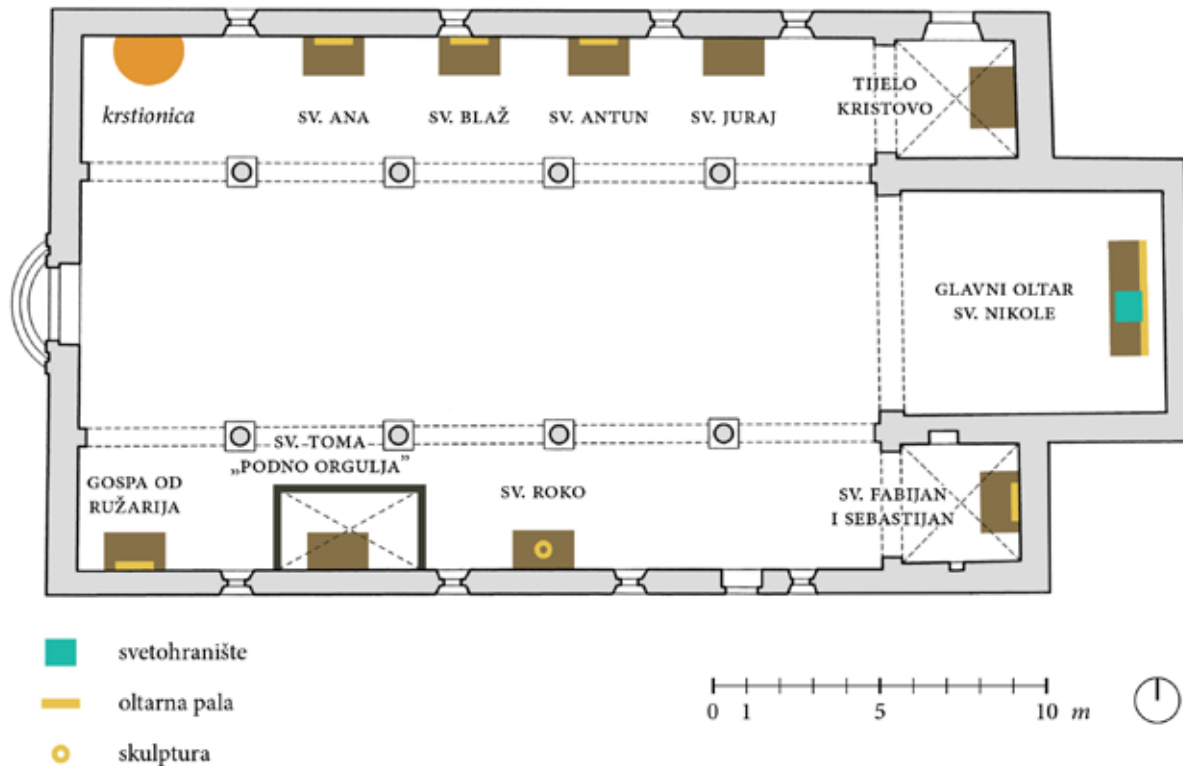
7.
Arminio Zuccato, *Bogorodica sa svetcima*, tempera na dasci, 1570.
(foto: M. Pelc, Fototeka Instituta za povijest umjetnosti)

Arminio Zuccato, *The Virgin with Saints*, tempera on wood, 1570

u biskupskom dvoru (što, međutim, ne treba biti njezina izvorna lokacija).⁷⁶ Iako je izbor svetaca suviše standardan za formiranje čvršćih zaključaka o naručitelju, valja zamijetiti da je, smještajem Bogorodici zdesna, istaknut sv. Juraj, koji se, kako je navedeno, slavio na njemu posvećenom oltaru u istočnom brodu osorske katedrale. Međutim, taj oltar (barem do početka 17. stoljeća) nije bio ukrašen palom, što znači da je – čak i ako pala potječe s tog oltara – ondje smještena u kasnijem vremenu.

Raspored bočnih oltara

Usporedbom redosljedna navođenja oltara u vizitacijama moguće je ustanoviti njihov točan raspored.⁷⁷ Naime, dva se izvještaja zrcalno preklapaju, što je posljedica drukčijeg smjera kojim su se vizitatori kretali crkvom: Valier je krenuo zdesna glavnom oltaru (*a cornu evangelii*), a Priuli suprotnim smjerom (*a cornu epistolae*). Iz tog je razloga u ranijoj vizitaciji prvo naveden oltar sv. Fabijana i Sebastijana (u zapadnoj bočnoj kapeli), a u Priulijevoj Tijela Kristova (istočna kapela). Na potonjem se oltaru, prema običaju crkava venecijanskog područja, nalazilo svetohranište. Krajem 16. stoljeća ono je preneseno na središnji oltar,⁷⁸ no istoimena bratovština ostala je vezana uz bočnu kapelu.⁷⁹ Kapela sv. Fabijana i Sebastijana u 17. je stoljeću urešena perforiranom kamenom ogradom, te je (vjerojatno istovremeno) preimenovala u kapelu Duša od čistilišta.⁸⁰ Na slikanoj pali iz 18. stoljeća, koja prikazuje

8.
Rekonstrukcija položaja oltara u osorskoj katedrali krajem 16. stoljeća (autor i B. Dundović, izrađeno na tlocrtu iz Planoteke Instituta za povijest umjetnosti, P-07127)

Reconstruction of the position of altars in the Osor Cathedral in the late 16th century

Marijino uznesenje sa svetcima, još neutvrđenog autorstva, prikazan je i svetački par kojem je kapela prije bila posvećena.

Daljnji podatci također govore u prilog predloženoj rekonstrukciji unutrašnjeg uređenja.⁸¹ Oltar sv. Tome nalazio se u sredini zapadnog bočnog broda, uobičajenom mjestu za orgulje, radi boljih akustičkih svojstava uzdignute na postolju podno kojeg je bilo moguće smjestiti oltar.⁸² Oltar Svih svetih krajem 16. je stoljeća zamijenjen oltarom Gospe od Ružarija, uz koji je osnovana i bratovština u spomen pobjedi izvojevanj na Lepantu, uz sudjelovanje galije cresko-osorske komune, posvećene naslovniku katedrale.⁸³ Osim ove retitulacije oltara, tijekom prvih stotinu godina postojanja katedrale, došlo je do više promjena u njihovu broju i posvetama. Do druge polovice 16. stoljeća uklonjeni su oltari sv. Frane i Ivana (zabilježeni jedino 1534.) te sv. Andrije (opisan 1579. kao neugledan, uz naredbu da se makne, što je i učinjeno).⁸⁴ Kako je navedeno, tijekom 17. i 18. stoljeća novi su oltari zamijenili ove obrađene iz prvog stoljeća unutrašnjosti osorske prvostolnice; jedino je oltar Tijela Kristova zadržao izvorni smještaj u istočnoj bočnoj kapeli.

Krstionica

Prema vijestima iz „Svetog Ilirika”, krstionica je podignuta za vrijeme biskupa Antuna de Cappoa (1533. – 1550.)⁸⁵ u jugoistočnom uglu katedrale, uz bočna vrata na istočnom zidu, uobičajenom položaju krstioničkih kapela od početka 16. stoljeća.⁸⁶ Ranije krstionice, poput onih uza šibensku ili trogirsku katedralu, zadržale su običaj odvijanja obreda krštenja u zasebnoj građevini, a ne u samoj crkvi. Indikativan je u tom smislu slučaj iz rapske katedrale gdje se oko 1500. napušta ranokršćanska krstionica i podiže krsni zdenac u kapeli uza sjeverni bočni brod crkve.⁸⁷ Riječ je o „prijelaznom” rješenju prema kojem je krstionica postala dijelom tijela crkve, no ipak izdvojena u zasebnu kapelu. Tijekom prvih desetljeća 16. stoljeća krsni zdenac

zauzima mjesto slijeva ili zdesna glavnom ulazu, pri čemu je osorski primjer zasigurno jedan od ranijih na našoj obali. Zdenac krstionice prema kanonskim je propisima trebao biti pokriven piramidalnim „ciborijem” koji je u Osoru nedostajao (ipak, postojao je zaštitni poklopac za krsnu vodu).⁸⁸ Farlati piše da je osorski krsni zdenac krasio grb biskupa de Cappa, što znači da je renesansna krstionica postojala sve do druge polovice 18. stoljeća, kada je zamijenjena kasnobaroknom kompozicijom od višebojnog mramora koja i danas ondje stoji.⁸⁹

Sakristija i riznica

Sakristija je u 16. stoljeću bila zasebna prostorija (liturgijska ruha i supeletilije nisu bili čuvani u ormarima u crkvi, što je bio čest slučaj), no tek treba istražiti je li bila projektirana istovremeno s katedralom.⁹⁰ Godine 1579. ondje su popisana ruha (šest „kapela”, tj. kompleta liturgijskih odora, 14 albi, tri misnice i dva palija), liturgijsko posuđe (četiri srebrna i bakrena križa, pet kaleža i osam patena te dodatna četiri kaleža koje je trebalo popraviti i pozlatiti, dva kadila od kojih jedan s navikulom), obredne knjige (dva misala, brevijar, pet korskih glazbenih knjiga), tkanine za pokrivanje oltara i procesijski tabernakul.⁹¹ Isti popis otkriva i odsustvo relikvija: navedena je tek jedna *theca argentea in modum brachii sine* (riječ je o relikvijaru ruke koji se čuvao uz Gaudencijevo tijelo).⁹²

Usporedba s kasnijom vizitacijom nije moguća zbog necjelovitosti popisa iz 1603. godine. Tada se, međutim, navodi isti broj kaleža (ukupno deset), po jedan za osam osorskih kanonika te dodatna dva veća, vjerojatno za središnji oltar.⁹³ Drugim riječima, svi su kaleži u međuvremenu bili popravljani, a novi nisu naručivani jer za to nije bilo potrebe. *Inventarium bonorum* osorske prvostolnice oskudniji je u usporedbi s ostalim kvarnerskim katedralama, no ne treba zaboraviti da je tada središnja crkva biskupije zapravo bila creska koleđata te, također, da je dio predmeta koje je baštinila osorska crkva vjerojatno nastradao s ranijom, ranokršćanskom prvostolnicom. U tom smislu, valja podsjetiti na riječi arhiepiskopita Andrije Draže koji se vizitatoru požalio da je katedrala *povera de soggetti, come anco la citta, è mezza desolata*.⁹⁴

Status ecclesiae u 16. stoljeću

U skladu s ovim navodom, nije pretjerano zaključiti da je osorska katedrala ipak ostajala prazna (unatoč većem broju oltara), sa znatnijim odazivom vjernika jedino na dan zaštitnika biskupije kada se ondje hodočastilo.⁹⁵ Velika se misa (*missa conventualis*) dnevno slavila na središnjem oltaru, dočim se u bočnim kapelama misilo rijetko: na oltaru sv. Fabijana i Sebastijana subotom u čast Djevici Mariji te na oltaru Tijela Kristova tek svake treće nedjelje.⁹⁶ Propovijedalo se isključivo tijekom korizme, *hora in lingua schiava, hora in italiana*, kako objašnjava arhiđakon Cezare Proficij, upravitelj biskupije za vrijeme odsustva biskupa Koriolana Garzadorija.⁹⁷ Cresko gradsko vijeće osiguravalo je korizmenog propovjednika u kolegijalnoj crkvi,⁹⁸ a u Osoru su propovijedali kanonici pred malobrojnim auditorijem, o čemu svjedoči gorko-duhovita opaska creskog svećenika Paškvala Lija. Njegov argument protiv propovijedi na talijanskom jeziku u Cresu početkom 17. stoljeća bila je slaba posjećenost tamošnje koleđate, koja ga je – tako prazna – podsjetila na osorsku katedralu (*non erano alle prediche venti persone, sembrava che fussimo a Osseero*).⁹⁹

Ne treba također zaboraviti da su bočni brodovi tijekom cijelog 16. stoljeća ostali nepopločani. Trebale su ih prekriti grobne ploče osorskog plemstva i građanstva, no ondje se nije imao tko pokapati.¹⁰⁰ Veliki okul na pročelju katedrale ostao je neostakljen, zbog čega je u crkvu ulazila voda, a crjepove je s krova odnosio vjetar.¹⁰¹ U kasnijoj je vizitaciji upućeno na to da se unutrašnjost crkve objeli, a zidovi učvrste

vezivom.¹⁰² Slične opaske i odredbe pronalazimo u istovremenim vizitacijama drugih kvarnerskih i jadranskih crkava, no, kad se one sagledaju u svjetlu odumiranja novovjekovnog Osora, razvidna je predimenzioniranost katedrale za potrebe grada na izdisaju.

Ovom virtualnom šetnjom od glavnog oltara do sakristije renesansne katedrale Sv. Nikole otkriva se unutrašnjost koja se brojem oltara, unatoč lošem povijesnom trenutku grada, nije znatno razlikovala od ostalih prvostolnica, primjerice kvarnerskih: rapska ih je brojila dvanaest, a krčka deset.¹⁰³ Istovremeno, međutim, rapsku je resilo čak sedam pala koje je vizitator ovjenčao epitetom (*satis*) *honorifica*, koji je u Osoru zavrijedila tek slika na glavnom oltaru. O kvalitativnoj razini umjetnina preko navoda u vizitacijama teško je suditi, no neka sačuvana djela u osorskoj katedrali, poput ovdje istaknute drvene skulpture sv. Roka, kao i u literaturi već obrađivanih pala Andree Vicentina i Palme Mlađeg, svjedoče da predodžba o praznoj unutrašnjosti katedrale Sv. Nikole – u suglasju sa slikom umirućeg grada – ne stoji. Doista, podatak da je do početka tridesetih godina 16. stoljeća ondje bilo podignuto deset bočnih oltara govori da je postojala kritična masa naručitelja, ali i potreba da se, na krilima dovršetka za tamošnje prilike impozantne prvostolnice i komunalnog trga, pokrene i stvarna „renesansa” grada. To se, osim već istraženog pojačanog intenziteta stambene gradnje, ovim radom potvrdilo i za oltare katedrale koje je podizao osorski patricijat, pučanstvo i kaptol, uz odsustvo creskih naručitelja koji su opremali brojne crkve u svojem gradu. Taj je početni zanos zastao tijekom druge polovice 16. stoljeća te nije bilo znatnijih promjena u unutrašnjosti katedrale (uz iznimku dvaju uklonjenih oltara i jedne retitulacije Gospi od Ružarija, općem mjestu poslijepantske ikonografije).

Kronologija podizanja oltara u osorskoj prvostolnici doprinos je proučavanju stupnja i procesa opremanja istočnojadranskih katedrala, usprkos tomu što je baziliku Sv. Nikole ispravnije vidjeti simulakrumom prvostolnice; crkvu koja jest imala formu katedrale, ali je sadržaj ipak većim dijelom prenesen u tada daleko važniji Cres. Projekt u čijoj je osnovi bilo vraćanje manjkajuće „forme u sadržaj” bilo je prenošenje tijela sv. Gaudencija na središnji oltar, o kojem do druge polovice 16. stoljeća – paradoksalno – gotovo da i nemamo podataka. Namjera tog čina bila je potvrditi (ako već ne povratiti) primat osorske katedrale koja nije bila tek svjedok historijskog kontinuiteta kršćanstva koje je Osor (za razliku od Cresa) baštiniio, već i središte (jedinog) lokalnog kulta. Slijed koji se od početka do kraja 16. stoljeća nametnuo analizom ovdje obrađenih vrela – od intenzivnog opremanja do sve skromnije slike katedrale – nije, međutim, linearno nastavljen do ukidanja biskupije početkom 19. stoljeća. Do tada je, naime, bilo više kampanja obnove i opremanja katedrale Fortisova grada-mrtvacu koje tek treba cjelovitije istražiti.¹⁰⁴

BILJEŠKE

- ¹ SAMO ŠTEFANAC, O arhitekturi i kiparskim ukrasima osorske katedrale, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 26 (1987.), 263–285; RADOVAN IVANČEVIĆ, Problem renesansne kupole osorske katedrale, *Peristil*, 29 (1986.), 55–70; SAMO ŠTEFANAC, Le sculture di Giovanni Buora a Ossero, *Venezia Arti*, 3 (1989.), 41–45; PREDRAG MARKOVIĆ, Arhitektura renesanse u Hrvatskoj, u: *Hrvatska renesansa* (katalog izložbe), (ur. Miljenko Jurković, Alain Erlande-Brandenburg), Zagreb, 2004., 98–99; MILAN PELC, *Renesansa*, Zagreb, 2007., 188–190; MARIJAN BRADANOVIĆ, Još jednom o širenju renesansne skulpture na Kvarneru, *Ars Adriatica*, 6 (2016.), 121–122. O gradnji: DANIELE FARLATI, *Illyricum Sacrum*, sv. V, Venetiis, 1775., 207–210.
- ² Sačuvan je inventar „stare” katedrale iz 1413. godine, vidi NICCOLÒ LEMESSI, *Note storiche geografiche artistiche sull'isola di Cherso*, sv. I, Roma, 1979., 133 (bilj. 19), sv. V, 38.
- ³ TEA SUŠANJ PROTIĆ, O urbanizmu Osora nakon 1450., *Ars Adriatica*, 5 (2015.), 95–98.
- ⁴ LARIS BORIĆ – JASENKA GUDELJ, *Uveliko i u malo: lik i likovnost renesansnog Cresa*, Zadar, 2019.
- ⁵ ALBERTO FORTIS, *Ogled zapažanja o otocima Cresu i Lošinju*, prev. Dubravko Balenović, Split, 2014., 38.
- ⁶ FRANJO VELČIĆ, Društvene i crkvene prilike u vremenu osnivanja samostana Sv. Franje u Nerezinama, u: *Franjevci u Nerezinama. Zbornik radova u povodu 500. obljetnice* (ur. Bernardin Škunca, Julijano Sokolić), Zadar i Nerezine, 2005., 19.
- ⁷ MIHOVIL BOLONIĆ, Arhiv bivše osorske biskupije, u: *Otočki ljetopis Cres-Lošinj 5: Izvori za povijest otoka Cresa i Lošinja* (ur. Julijano Sokolić), Mali Lošinj, 1984., 215–216.
- ⁸ LARIS BORIĆ – JASENKA GUDELJ (bilj. 4), 49, 59–61. Katedrala u Osoru i u kasnijim je stoljećima bila uzor za lokalnu sakralnu gradnju, o čemu vidi RADOVAN IVANČEVIĆ, Trolišna pročelja renesansnih crkava u Hrvatskoj, *Peristil*, 35–36 (1992./1993.), 85 [bilj. 3]; VLADIMIR MARKOVIĆ, *Crkve 17. i 18. stoljeća u Istri – tipologija i stil*, Zagreb, 2004., 219 piše o osorskoj katedrali kao modelu za barokne crkve na Lošinju.
- ⁹ ANĐELKO BADURINA, Iluminirani rukopisi katedrale u Osoru, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 8 (1984.), 115–134, HANA BREKO, Raritetni napjevi u čast lokalnih patrona. Odbir i rekonstrukcija napjeva iz repertoara hrvatskih i talijanskih liturgijsko-glazbenih kodeksa, u: *Religijske teme u glazbi. Zbornik radova međunarodnog simpozija održanog u Zagrebu 15. prosinca 2001. godine* (ur. Marijan Steiner), Zagreb, 2003., 50–55; ZDRAVKO BLAŽEKOVIĆ – VJERA KATALINIĆ-LUKŠIĆ – STANISLAV TUKSAR, Izvještaj o preliminarnom istraživanju muzikalija na otocima Cresu i Lošinju 1978. i sređivanje glazbenog arhiva samostana Sv. Petra u Cresu, *Arti musices*, 10/2 (1979.) 169–170; DAVID DI PAOLI PAULOVICH, Ossero e la tradizione musicale-liturgica della sua cattedrale, custode della latinità nelle isole del Quarnero, *Atti. Centro di Ricerche Storiche – Rovigno*, 36 (2006.), 367–413; JASMINKA ČUS RUKONIĆ, *Grbovi osorske katedrale* (katalog izložbe), Mali Lošinj, 2013.; ISTA, Stemmi di Ossero sull'isola di Cherso nel secondo periodo della Repubblica di Venezia (1409-1797), *Atti. Centro di Ricerche Storiche – Rovigno*, 47 (2017.), 51–107.
- ¹⁰ *Libro delle chiese e beni ecclesiastici d'Ossaro*, Arhiv HAZU, XX–14A (dalje: Libro delle chiese), ovdje citiran prema prijepisu Lea Košute. U uglatim je zgradama donesena izvorna folijacija. Popis je sastavljen nakon ustoličenja biskupa Antonija de Cappoa, „po naredbi Tome Contarena“, VJEKOSLAV ŠTEFANČIĆ – LEO KOŠUTA, Arhiv bivše osorske biskupije, *Starine JAZU*, 45 (1955.), 321.
- ¹¹ DRŽAVNI ARHIV U ZAGREBU (dalje: HDA), Zbirka preslika na papiru (dalje: HR-HDA-913), Agostino Valier, *Visitatio, Diocesis Ausserensis* (1579.), (dalje: AGOSTINO VALIER).
- ¹² HR-HDA-1450, Michele Priuli, *Visitatio, Diocesis Ausserensis* (1603.), (dalje: MICHELE PRIULI).
- ¹³ Prema izvještaju iz 1553. godine: Draža (najbrojnija), Dachia, Grabbia (doseljenici iz Krka) te Petris (najmućniji, iz Cresa), ŠIME LJUBIĆ, *Commissiones et relationes venetae*, sv. II [Monumenta spectantia historiam slavorum meridionalium, sv. VII], Zagreb, 1877., 270.
- ¹⁴ MARIJAN BRADANOVIĆ, Prilog poznavanju stambenog graditeljstva 15. i 16. stoljeća na sjevernom Jadranu, *Peristil*, 56 (2013.), 76–77; TEA SUŠANJ PROTIĆ (bilj. 3).
- ¹⁵ DANIELE FARLATI (bilj. 1), 207–208.
- ¹⁶ ZVJEZDAN STRIKA, „Catalogus episcoporum et archiepiscoporum urbis Iadertinae” arhidakona Valerija Ponteja, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 48 (2006.), 170–171.
- ¹⁷ GIANNA DUDA MARINELLI, La diocesi di Ossero nelle fonti locali e vaticane, *Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria*, 108 (2008.), 213 (prema kronotaksi osorskih biskupa iz sredine 19. stoljeća); DANIELE FARLATI (bilj. 1), 210 prenosi da je Justi ustoličen već 1486. godine, što nije vjerojatno.
- ¹⁸ Podatak donosi ANA DEANOVIĆ, *Mali vječni grad Osor*, Osor, 1976., 25. SAMO ŠTEFANAC (bilj. 1, 1987.), koji je najopsežnije pisao o skulpturama, ne spominje upisanu godinu. Zdesna glavnom portalu položen je nadvratnik s grbom biskupa Justija i godinom 1498. U literaturi se prenosi netočan podatak da je riječ o elementu bočnog portala katedrale. Riječ je, međutim, o nadvratniku srušene crkve Sv. Spasa, DANIELE FARLATI (bilj. 1), 210.
- ¹⁹ NICCOLÒ LEMESSI (bilj. 2), 133.
- ²⁰ DANIELE FARLATI (bilj. 1), 210. O ninskom biskupu vidi: JOSIP ANTE SOLDI, Kalež i pokaznica Jurja Divnića u Šibeniku, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 21 (1989.), 332–341.
- ²¹ Libro delle chiese (bilj. 10), 113 [fol. 35r].
- ²² To potvrđuje inventar sakristije *ecclesiae Sancti Nicolai, ecclesiae cathedralis* iz 1413. godine, NICCOLÒ LEMESSI (bilj. 2), sv. V, 38.
- ²³ DANIELE FARLATI (bilj. 1), 197. Nije poznato kada je nadgrobna ploča biskupa Mihovila prenesena u dvorište biskupske palače gdje se i danas nalazi (ondje je bila već 1927. godine, otkad datira najranija fotografija). U katedrali se sigurno nalazila još u 19. stoljeću, GIANNA DUDA MERINELLI (bilj. 17), 212. Zadržavanje memorije o osorskim katedralama išlo je i u drugom pravcu: u staroj je katedrali postavljen improvizirani biskupski tron, sastavljen od ostataka ranosrednjovjekovne liturgijske kamene plastike. Ukopi u novoj katedrali započeli su devedese-

- tih godina 15. stoljeća, npr. iz 1493. datira grb obitelji Schia ili Sbarra u istočnom brodu, JASMINKA ČUS RUKONIĆ (bilj. 9, 2013.), 23.
- ²⁴ Oltari i njihov inventar popisao je sedamdesetih godina 20. stoljeća župnik EMILIO MUŽIĆ, *Inventar osorske crkve*. O njegovim zaslugama u popravku crkve nakon ratnih razaranja vidi ENVER IMAMOVIĆ, *Povijesno arheološki vodič po Osoru*, Sarajevo, 1979., 91. Zahvaljujem sadašnjem župniku Ivanu Katunarua na pomoći i susretljivosti.
- ²⁵ JASMINKA ČUS RUKONIĆ (bilj. 9, 2013.), 18.
- ²⁶ MIHOVIL BOLONIĆ (bilj. 7), 221–222; RADOSLAV TOMIĆ, Slika Nicole Grassija u Osoru, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 16 (1992.), 139–141.
- ²⁷ NINA KUDIŠ BURIĆ, A tabernacle by Alvise Tagliapietra in the cathedral of Osor, *Zbornik za umjetnostno zgodovino*, n.s. 41 (2005.), 206–217; te ISTA, Oltari presvetog Sakramenta u Savičenti i Osoru: problemi konteksta, tipologije, uzora i autora, u: *Renesansa i renesanse u umjetnosti Hrvatske* [Zbornik Danâ Cvita Fiskovića II], (ur. Jasenka Gudelj i Predrag Marković), Zagreb, 2008., 304–308.
- ²⁸ Oltari Duša od čistilišta i Bogorodice od Škapulara također su opremljeni palama. U svetištu postoji još nekoliko slika (s prikazom sv. Petra, Pavla, Nikole i Bernarda) koje, baš kao i stipesi sačuvanih oltara, čekaju valorizaciju.
- ²⁹ GRGO GAMULIN, Prijedlozi za slikarstvo renesanse i manirizma u Veneciji, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 10 (1986.), 76; IVANA PRIJATELJ PAVIČIĆ, Prilog poznavanju zastupljenosti i rasprostranjenosti ikonografski srodnih oltarnih slika s prikazom Gospe od Ružarija s likovima savezničkih vladara na području istočnog Jadrana, južne Italije i Provanse, *Ars Adriatica*, 8 (2018.), 114.
- ³⁰ GIANNA DUDA MARINELLI (bilj. 17), 217.
- ³¹ SLAVKO KOVAČIĆ, Vjerske, društvene i privredne prilike na otocima Cresu i Lošinju prema izvještajima o stanju Osorske biskupije (1589. – 1805. god.), u: *Između povijesti i teologije. Zbornik radova u čast fra Atanazija Matanića u povodu 80. obljetnice života i 50. obljetnice znanstvenog rada* (ur. Josip Sopta), Zadar i Krk, 2002., 327–328.
- ³² ENVER IMAMOVIĆ (bilj. 24), 79, 82.
- ³³ GIANNA DUDA MARINELLI (bilj. 17), 227. Autorica donosi transkripciju i kolokaciju spisa, ali ne navodi o kojem je točno izvoru riječ. Mitis pak navodi sljedeće oltare: sv. Križa, Srca, Uznesenja, Gospe od Ružarija, Antuna, Alojzija, Josipa i Duša od čistilišta, SILVIO MITIS, La partecipazione di Cherso-Ossero alla civiltà italiana, *Archeografo Triestino*, 14 (1927. – 1928.), 88; ENVER IMAMOVIĆ (bilj. 24), 90 (ne donosi titulare oltara); EMILIO MUŽIĆ (bilj. 24).
- ³⁴ ENVER IMAMOVIĆ (bilj. 24), 90.
- ³⁵ Na ovom je mjestu važno podsjetiti na raspravu o kupoli nad svetištem koju je započeo RADOVAN IVANČEVIĆ (bilj. 1) analizom vedute Osora iz 1597. koja se ondje doista prikazuje. Na temelju te pretpostavke ponuđena je i idejna rekonstrukcija svetišta, JASMINKA ČUS RUKONIĆ – JOSIP VELNIĆ, Zaštita istraživanja u katedrali u Osoru 1998., u: *Zbornik Tomislava Marasovića* (ur. Ivo Babić, Ante Milošević, Željko Rapanić), Split 2002., 472–478. Za kritički osvrt na interpretacije koje inzistiraju na sličnostima sa šibenskom katedralom Sv. Jakova (ali i pobijenoj pretpostavci o sudjelovanju Jurja Dalmatinca u gradnji osorske katedrale), vidi PREDRAG MARKOVIĆ, *Katedrala sv. Jakova u Šibeniku: prvih 105 godina*, Zagreb, 2010., 431.
- ³⁶ JASMINKA ČUS RUKONIĆ – JOSIP VELNIĆ (bilj. 35), 478.
- ³⁷ GRGO GAMULIN (bilj. 29), što opovrgava DANIJEL CIKOVIĆ, *Liturgijska oprema kaptolskih crkava otoka Krka u zapisniku pastoralne vizitacije biskupa Stefana Davida iz 1685. godine*, doktorska disertacija, Sveučilište u Zadru, 2018., 135–136, koji u bočnim pozadinskim likovima vidi Koriolana i Oktavijana Garzadorija, čime sliku datira u 1614., tj. godinu prijenosa biskupske časti s prvoga na drugoga. O naručiteljima Vicentinove pale pisala je JASENKA GUDELJ, Zborna crkva sv. Marije Snježne u Cresu, u: *Renesansa i renesanse u umjetnosti Hrvatske* [Zbornik Dana Cvita Fiskovića II], (ur. Predrag Marković i Jasenka Gudelj), Zagreb, 2008., 149–166, što je recentno dopunjeno u LARIS BORIĆ – JASENKA GUDELJ (bilj. 4), 167–172.
- ³⁸ DANIELE FARLATI (bilj. 1), 219.
- ³⁹ Valja ipak istaknuti da se u izvještaju Valierove vizitacije relikvije sv. Gaudencija ne spominju niti u njemu posvećenoj crkvi. Ondje se na glavnom oltaru navodi *imago* svetca, po svemu sudeći drvena skulptura ustoličenog biskupa, i danas ondje sačuvana, AGOSTINO VALIER (bilj. 11), fol. 15r. O Gaudencijevoj škrinji vidi: DANIJEL CIKOVIĆ, *L'eredità artistica del medioevo nei documenti d'archivio della prima età moderna. Alcuni esempi quarnerini e istriani, Mélanges de l'École Française de Rome. Moyen Âge*, 129/1 (2017.), 151–152; ANA MARINKOVIĆ, The Civic Cults of Local Reformist Bishops in Dalmatia: Success and Failure, u: *Relics, Identity, and Memory in Medieval Europe* (ur. Marika Räsänen, Gritje Hartmann, Earl Jeffrey Richards), Turnhout, 2016., 187–223. Autorica priprema i novu studiju o Gaudencijevom kultu.
- ⁴⁰ MICHELE PRIULI (bilj. 12), fol. 401r. Relikvijar se i danas nosi u procesijama za svetčev dan. Spomenuti „brevijar” moguće je prepoznati u sveščiću sa životom svetca, koji se čuva uz ostatke tijela.
- ⁴¹ AGOSTINO VALIER (bilj. 11), fol. 11r.
- ⁴² Prema Priulijevoj vizitaciji, njemu je bilo posvećeno 49 crkava, ANĐELKO BADURINA, Hagiopografija Kvarnera, u: *Umjetnost na istočnoj obali Jadrana u kontekstu europske tradicije: zbornik radova sa znanstvenog skupa posvećenog djelu prof. dr. Radmile Matejčić* (ur. Marina Vicelja, Nina Kudiš), Rijeka, 1993., 190–191.
- ⁴³ Libro delle chiese (bilj. 10), 113–119 [fols. 35r-36v].
- ⁴⁴ DANIELE FARLATI (bilj. 1), 213; o nadgrobnoj ploči iz 1523. godine vidi JASMINKA ČUS RUKONIĆ (bilj. 9, 2013.), 28–29.
- ⁴⁵ DANIELE FARLATI (bilj. 1), 213.
- ⁴⁶ JASMINKA ČUS RUKONIĆ (bilj. 9, 2013.), 25, 29. Dražu je 1515. godine cresko vijeće poslalo u Veneciju da ishoduje dolazak biskupa na otok ili imenovanje pomoćnika, NICCOLÒ LE-MESSI (bilj. 2), sv. I, 153.
- ⁴⁷ Libro delle chiese (bilj. 10), 113–114, 117 [ff. 35r, 36r]; AGOSTINO VALIER (bilj. 11), fol. 11r.
- ⁴⁸ KRUNO PRIJATELJ, Palmina pala u Osoru i jedna kopija po Palmi na Čiovu, u: *Studije o umjetninama u Dalmaciji*, sv. IV, Zagreb, 1983., 55–57. Sve donedavna skulptura sv. Roka stajala je

- na oltaru ispred Palmira Navještenja, a danas se nalazi u lijevoj bočnoj kapeli Duša od čistilišta, vidi EMILIO MUŽIĆ (bilj. 24).
- ⁴⁹ Rekonstrukcija je otežana i premještanjem grobnica. Naime, brojne sačuvane ploče, koje je obradila JASMINKA ČUS RUKONIĆ (bilj. 9, 2013.), premještene su sa svojih izvornih pozicija tijekom kasnijih popločavanja, kada su im odrezani grbovi i natpisi.
- ⁵⁰ VITTORINO MENEGHIN, *Il convento di S. Francesco in Neresine, Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria*, 69 (1969.), 54–55.
- ⁵¹ Libro delle chiese (bilj. 10), 114 [fol. 35r]. Naručitelj, međutim, nije bio pokopan pred ovim oltarom, već u obližnjem samostanu franjevac opservanata, koji je i osnovao (vidi bilj. 53).
- ⁵² Libro delle chiese (bilj. 10), 113–114 [fol. 35r].
- ⁵³ Libro delle chiese (bilj. 10), 117 [fol. 36r]. Ondje se navode Kolumelovi skrbnici, a otac Jakov je pokojni.
- ⁵⁴ VITTORIO MENEGHIN (bilj. 50); IRENA DLAKA, O umjetničkom inventaru samostana Sv. Franje u Nerezinama, u: *Franjevci u Nerezinama* (bilj. 6), 53–54.
- ⁵⁵ Zbog manjka genealoških istraživanja u nerazjašnjenom srodstvu s ostalim Dražama; Libro delle chiese (bilj. 10), 120 [fol. 36v]. Crkvu je 1466. godine podignuo arhidakon Ivan iz Krka, DANIELE FARLATI (bilj. 1), 205.
- ⁵⁶ Libro delle chiese (bilj. 10), 122 [fol. 37v]. Starost crkve potvrđuje opis gradnje: *edificata forma rotunda cum turri in medio constructa super quattuor pilis in forma rotunda*; AGOSTINO VALIER (bilj. 11), fol. 14v.
- ⁵⁷ *Altare sancti Blasii habet iconem indecentem; Altare Sancti Antonii habet iconem indecentem; Altare Omnium sanctorum habet palam veterem*; AGOSTINO VALIER (bilj. 11), fol. 11r [u vizitatorovim odredbama za oltare sv. Blaža i Svih svetih stoji zabilježba *aptetur pala*, fol. 12v].
- ⁵⁸ AGOSTINO VALIER (bilj. 11), fols. 11rv.
- ⁵⁹ O tome vidi: *U kraljevskim stranama i pod Svetim Markom: vizitacije u pulskoj nadbiskupiji na austrijskom i mletačkom području godine 1658. i 1659.* (ur. Nina Kudiš Burić, Nenad Labus), Rijeka, 2003., 306 [bilj. 114].
- ⁶⁰ U staroj su katedrali, također trobrodnoj bazilici, ostali tek središnji oltar i sv. Jakova, o kojima se skrbio kaptol, MICHELE PRIULI (bilj. 12), fols. 403rv.
- ⁶¹ AGOSTINO VALIER (bilj. 11), fols. 11r, 12v.
- ⁶² AGOSTINO VALIER (bilj. 11), fol. 11r.
- ⁶³ Oltar se uzdržavao najmom kuće u Osoru i pašnjaka u Nerezinama, Libro delle chiese (bilj. 10), 118 [fol. 36r]. Nije poznato je li posrijedi oltar Ivana Evanđelista ili Krstitelja.
- ⁶⁴ Libro delle chiese (bilj. 10), 115 [fol. 35v].
- ⁶⁵ Libro delle chiese (bilj. 10), 115 [fol. 35v]; AGOSTINO VALIER (bilj. 11), fol. 11r.
- ⁶⁶ MICHELE PRIULI (bilj. 12), fol. 401v.
- ⁶⁷ Libro delle chiese (bilj. 10), 119 [fol. 36v].
- ⁶⁸ Libro delle chiese (bilj. 10), 118 [fol. 36v].
- ⁶⁹ LARIS BORIĆ – JASENKA GUDELJ (bilj. 4), 161–166.
- ⁷⁰ Iz župne crkve u Belom i Sv. Izidora u Cresu, FRANKA TOLJANIĆ, *Drveni sveci: polikromirana drvena skulptura Creskog dekana* (katalog izložbe), Cres, 2019., 25–27, 34–36. O kultu vidi: MERI KUNČIĆ, *Razvoj i značenje kulta sv. Sebastijana u dalmatinskim komunama u 15. i 16. stoljeću s posebnim obzirom na umjetničku produkciju*, u: *Hagiologija: kultovi u kontekstu* (ur. Trpimir Vedriš, Ana Marinković), Zagreb, 2008., 141–159. Treba istaknuti da je istovjetan položaj oltara u čast protukućim svetcima zabilježen i u paškoj kolegijalnoj crkvi, koja s osorskom katedralom dijeli jednako rješenje začelja i potječe iz istog vremena, vidi RADOVAN IVANČEVIĆ, *Najstariji opis paške zborne crkve: vizitacija Augustina Valiera 1579. godine*, *Peristil*, 25 (1982.), 82.
- ⁷¹ AGOSTINO VALIER (bilj. 11), fol. 11r.
- ⁷² MICHELE PRIULI (bilj. 12), fol. 402v.
- ⁷³ AGOSTINO VALIER (bilj. 11), fol. 11r. Idući će vizitator, međutim, zapisati da je prikaz bio „dotrajali”, naredivši da ga se zameni doličnijom slikom, MICHELE PRIULI (bilj. 12), fol. 402v. Zahvaljujem Barbari Španjol-Pandelo na razgovoru o ovom djelu.
- ⁷⁴ Bratovština se spominje 1534., no ne i u kasnijim vizitacijama.
- ⁷⁵ Zahvaljujem jednom od recenzenata na uputi da razmotrim mogući izvorni smještaj pale Arminija Zuccata. Također, zahvaljujem akademiku Radoslavu Tomiću na razgovoru o tom slabo poznatom djelu.
- ⁷⁶ O poliptihu nije posebno pisano, već ga je usputno objavila ANA DEANOVIĆ (bilj. 18), 28, 72–75. Djelo je restaurirano 1979. godine, vidi ALMA ORLIĆ, *Poliptih „Madona i sveci”*, br. 852, 1979., bez paginacije [Arhiv Hrvatskog restauratorskog zavoda u Zagrebu].
- ⁷⁷ Raniji popis dobara Osorske biskupije razlikuje oltare i kapele; od ukupno deset jedinica, navodi se pet kapela, jedan oltar te jedna *cappella over altar*. Kapela (u liturgijskom značenju), međutim, ne podrazumijeva nužno odvojen prostor, već je u pravilu riječ o istoznačnici riječi „oltar”.
- ⁷⁸ Godine 1603. navodi se tabernakul na glavnom oltaru te oltar Tijela Kristova *in quo olim servabatur sanctissimum sacramentum*, MICHELE PRIULI (bilj. 12), fol. 401v. Valier *tabernaculum honorificatissimum* također smješta na glavni oltar, AGOSTINO VALIER (bilj. 11), fol. 10v, što upućuje na to da je u posljednjoj četvrtini 16. stoljeća svetohranište prebačeno u bočnu kapelu, te nedugo zatim ponovno vraćeno na glavni oltar. Općenito o smještaju svetohraništa vidi: NINA KUDIŠ BURIĆ (bilj. 27, 2008.), 309 [bilj. 15, 16].
- ⁷⁹ MARIJANA DLAČIĆ, *Bratovštine na području bivše osorske komune*, Mali Lošinj, 2014., 32 (autorica, međutim, bratovštinu vezuje uz suprotnu bočnu kapelu katedrale). Bratovština je, posredstvom biskupa Marka Gonzage, dobila oprost od pape Pija IV., DANIELE FARLATI (bilj. 1), 216.
- ⁸⁰ Podizanje ograde okvirno se datira u 16./17. stoljeće, JASMINKA ČUS RUKONIĆ (bilj. 9, 2013.), 50–54, no vjerojatniji je kasniji prijedlog. Kapela je ključna za historijat gradnje katedrale, što se zaključuje prema šiljastom luku u čijem se tjemenu nalazi grb (identificiran kao grb obitelji Contarini ili Vitcor, vidi JASMINKA ČUS RUKONIĆ /bilj. 9, 2017./, 71). Postojanje grba svakako upućuje na obiteljsku kapelu, zbog čega je važno pokušati ustanoviti kada su oltar i kapela prešli u ruke kaptola, odnosno, je li se o oltaru prije brinula navedena obitelj. U literaturi je uočeno da je Marko Contarini bio cresko-osorski

- knez 1415. godine (SILVIO MITIS, Cherso ed Osseo sotto la Serenissima, *Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria*, 49 /1932./, 142), no malo je vjerojatno da je gradnja tada počela.
- ⁸¹ Nema podataka o smještaju oltara sv. Frane i sv. Ivana iz 1534., koji su do prve vizitacije uklonjeni.
- ⁸² MASSIMO BISSON, La collocazione degli organi nelle chiese veneziane del Rinascimento: implicazioni architettoniche, liturgiche, musicali e acustiche, u: *Architettura e musica nella Venezia del Rinascimento* (ur. Deborah Howard, Luca Moretti), Milano, 2006., 299 (za ranije venecijanske primjere koji su iznimka, a ne pravilo).
- ⁸³ MICHELE PRIULI (bilj. 12), fol. 402r, vizitator navodi da je *confraternitas nuper constituta*, te je službeno potvrđena 1605. godine, a oltar je uskoro opremljen palom. Zapovjednik cresko-osorske galije bio je Kolan Draža, čiji je djed (istog imena) opremio neke od najranijih oltara u katedrali, zbog čega je također vjerojatno da je jedan od oltara te obitelji retituliran Gospi od Ružarija. O sudjelovanju u bitci: EDUARD PERIČIĆ, Prinos pomoraca Kopra, Cresa, Krka i Raba na svojim galijama u Lepantskoj bitki, u: *Lepantska bitka – udio hrvatskih pomoraca u Lepantskoj bitki 1571. godine* (ur. Grga Novak, Vjekoslav Maštrović), Zadar, 1974., 82–83, 93–95. Kolan ipak nije živio u Osoru, već u Cresu, a nakon bitke – i stečene slave – preselio se u Zadar.
- ⁸⁴ Prema predloženoj rekonstrukciji, oltar sv. Andrije nalazio se u jugozapadnom uglu crkve, a kasnija ga vizitacija ne spominje. Moguće je da je to mjesto ostalo upražnjeno sve do dvadesetih godina 18. stoljeća kada se ondje podiže oltar sv. Josipa.
- ⁸⁵ DANIELE FARLATI (bilj. 1), 215.
- ⁸⁶ AGOSTINO VALIER (bilj. 11), fols. 10v, 12v (za odredbe), položaj potvrđuje i MICHELE PRIULI (bilj. 12), fol. 400v.
- ⁸⁷ MILJENKO DOMIJAN, *Rab grad umjetnosti*, Zagreb, 2001., 99, 104. Nije poznato kako je (i gdje) u Osoru prakticiran obred krštenja nakon napuštanja baptisterija u ranokršćanskom sklopu i, općenitije govoreći, prelaska s obreda uranjanja na polijevanje svetom vodom.
- ⁸⁸ MICHELE PRIULI (bilj. 12), fol. 400v.
- ⁸⁹ DANIELE FARLATI (bilj. 1), 215.
- ⁹⁰ Da je sakristija bila smještena izvan crkve, potvrđuje Priuli naredivši podizanje klecala za svećenike koji se pripremaju za misu (fol. 403r). Sakristija je dvoetažna, s gornjim katom namijenjenim crkvenoj riznici i dodatnoj prostoriji. Donja je etaža (sakristija u užem smislu riječi) u 18. stoljeću opremljena drvenim ormarima i klupama. Južna strana građevine nasjela je na obrambeni zid grada, te su prozori mogli biti probijeni tek nakon što su zidine izgubile fortifikacijsku ulogu. Gradnja sakristije bila je i urbanističko pitanje: na tom je mjestu prije tekla ulica što se prema luci otvarala velikim polukružnim otvorom (obris i danas vidljiv), a vodila je, između bočnog zida katedrale i apsde sv. Gaudencija, do glavnog ulaza u biskupsku palaču.
- ⁹¹ AGOSTINO VALIER (bilj. 11), fols. 11v-12r. Za iscrpan popis i objašnjenje terminologije riznica 16. stoljeća upućujem na DANKO ZELIĆ – IVAN VIĐEN, *Inventatio dela giexia di S. Maria Mazar, de tute le argentarie, aparati deli sazerdoti, insenarii, libri, tapezarie et altre robe* (1531.) – najstariji imovnik liturgijske opreme, ruha i paramenata dubrovačke prvostolnice, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 42 (2018.), 22–24. O „ostacima” osorske riznice piše MATEJA JERMAN, Osor očima Thomasa Grahama Jacksona: prilog poznavanju zlatarskih predmeta nekadašnje katedrale Uznesenja Marijina u Osoru, u: *II. Creski anali: od starine do našeg doba*, u tisku. Zahvaljujem autorici na ustupanju rukopisa.
- ⁹² AGOSTINO VALIER (bilj. 11), fol. 12r. Iznenađuje da vizitator navodi da je srebrni relikvijar bio *sine reliquiis*.
- ⁹³ MICHELE PRIULI (bilj. 12), fol. 403r.
- ⁹⁴ MICHELE PRIULI (bilj. 12), fol. 419r.
- ⁹⁵ ZDENKA JANEKOVIĆ RÖMER, Zajedništvo života franjevac trećoredaca iz samostana Sv. Jeronima i stanovnika Martinšćice na Cresu (1578.-1618.), *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 48 (2016.), 95–96, 98–101.
- ⁹⁶ MICHELE PRIULI (bilj. 12), ff. 401rv, 402v.
- ⁹⁷ MICHELE PRIULI (bilj. 12), fol. 421r.
- ⁹⁸ NICCOLÒ LEMESSI (bilj. 2), sv. I, 133, 145 i dalje.
- ⁹⁹ JOSIP VLAHOVIĆ, *Le comunità di Cherso e Osseo*, Rijeka, 1968., 21.
- ¹⁰⁰ Početkom 17. stoljeća naređuje se popločavanje lađa, MICHELE PRIULI (bilj. 12), fol. 403r.
- ¹⁰¹ AGOSTINO VALIER (bilj. 11), fol. 12r; MICHELE PRIULI (bilj. 12), fol. 403r. Okulus je bio jednostavan, s ukrašenim rubom (neorenesansni šprljci rezultat su poslijeratne obnove šezdesetih godina 20. stoljeća). Kasniji izvještaj vizitacije ne spominje krov što može značiti da je u međuvremenu popravljen.
- ¹⁰² MICHELE PRIULI (bilj. 12), fol. 403r.
- ¹⁰³ HR-HDA-913, Agostino Valier, *Visitatio, Diocesis Arbensis* (1579.), fols. 15r-16v (za rapsku); HR-HDA-1450, Michele Priuli, *Visitatio, Diocesis Vegliensis* (1603.), fols. 370v-376v (za krčku).
- ¹⁰⁴ O tome vidi nadolazeću knjigu Radoslava Tomića o lokalnim kultovima u Dalmaciji u poslijetridentsko doba.